

T. KISS Tamás

A közművelődés alakváltozásai

Elméletek és gyakorlatok
a 19–21. századi Magyarországon



A szó, majd a fogalom megjelenésének születése, formálódása, illetve fejlődése, vagyis „élet-rajza” összefügg a ’köz’ előtag meghatározó helyével és szerepével. Az idegen nyelvre szinte lefordíthatatlan ’közművelődés’ kifejezéssel gyakran találkozhatunk, többnyire a hivatalos, ritkábban a személyes szóhasználatban, hol tágabb, hol szűkebb jelentéssel, de voltak/vannak a történelemnek olyan szakaszai is, amikor előtagját, a ’köz’ előtagot éppen száműzni igyekeztek mellőle, rendszerint politikai okokból. Használata vagy mellőzése tehát nem feltétlenül a használó, vagy használni akaró szubjektív belátásától függött. E vázlatos tanulmány szerzője nem csak a fejezetcímekben rejlő, korszakonkénti ellentmondásos „jelentésekre”, hanem a kifejezés használatának vagy mellőzésének hátterére is szeretne rávilágítani.¹

A ’közművelődés’ kifejezés – a közhivatal, közbirtok, közteherviselés, közadakozás, közbenjárás, közbecsülés, közboldogság stb. szóhasználatához képest – később jelenik meg, csak lassan válik ismertté. A fogalom megszületése, annak folyamatos formálódása a közoktatás megjelenéséhez és mind szélesebb körű, egyre differenciáltabb intézményesüléséhez köthető. Az 1777-ben megjelent első, majd az 1806-os második *Ratio Educationis* szövege tartalmazta a „köz” művelődését megalapozó népoktatás értékét és fontosságát, mikor ezt mondja: „Az ifjúság tanítása és az egész tudományos körelrendelése minden erkölcsösebb nemzeteknél oly fontosnak vétetett, hogy ezekben hinnék nyugodni a tartományok közboldogságát.”² Népoktatási intézményeket kizárólag egyes hitközségek tarthattak fenn, amíg azokat Mária Terézia idején a polgári hatóságok ügkörükbe nem vonták.

**A monarchia: „Boldog békeidők...” –
„...én vagyok az első Ferenc József vitéz katonája...”**

A polgári községek iskolafenntartó jogát és kötelességét csak a népoktatásról szóló 1868. évi XXXVIII. tc. szabályozta végérvényesen. Ennek alapján minden község népiskolát volt köteles felállítani. Az 1867-es kiegyezést követően megalakult, Andrassy Gyula vezette szabadelvű kormány kultuszminisztere Eötvös József lett, aki a népoktatást – az educatio nationalis (nemzeti nevelés, népnevelés) kifejezést használva – szélesen értelmezte. Azért kell ezt „cél szerűen rendezni”, mert „a közműveltségünk feltétele, egyszersmind feltétele az állam jólétének s kifejeződésének is” – hangoztatta a népiskolai törvényjavaslat tárgyalásakor.³ Eötvös a népoktatást az egész nép (társadalom) és a magyar állam közös, vagyis közoktatási ügyének tartotta. A népoktatás részének tekintette a felnőttekkel való foglalkozást (különös tekintettel az analfabéták írni-olvasni tanítására) és az értelmiségnek, a köz érdekében ki-



fejtett aktív felelősségvállalását. Eötvös az MTA Kazinczy Ferenc emlékünnepején tartott beszédében hangsúlyozta: „de szabad-e elfelejtenünk, hogy azon férfiú, ki személyes érdekeit elhanyagolva, egész életét csak a köznek szentelé...” A miniszter számos emlék- és ünnepi beszédében kiemelte a „közjónak”, az „olvasóközönségnek”, a „nemzet művelődésének” segítségét, fontosságát;⁴ Kornis Gyula szerint „megalapozva ezzel az újabb magyar közművelődés ügyét.”⁵

Az Eötvös Józsefet követő kultuszminiszterek sorában elsőként Trefort Ágostonnál jelenik meg a közművelődés szó. *A közoktatás teendőiről* címen tartott beszédében mondja: „A közművelődési célokra előirányzott összeg nem tér el jelentékenyen attól, a mit a tisztelt ház a múlt évben e célra megszavazott. Sértés volna a tisztelt házra nézve, ha e célok fontosságáról itten beszélni akarnék. E téren sok a tenni való: de itt is szemmel kell tartani az ország pénzügyi viszonyait és sokat a jövőre bízni.”⁶

Csáky Albin kultuszminiszter programbeszédében a közművelődés kifejezés gyűjtőfogalomként szerepel. „Már most összefoglalva egy keretbe közművelődésünk egészét, nem tehetem, hogy ezen alkalommal és ezen helyről hálás kegyelettel ne emlékezzem meg hivatali elődömről: Trefort Ágostonról.”⁷

A századforduló éveiben a közművelődés értelmezésében – gyakorta Eötvösre hivatkozva, aki szerint a „kultúra érdekeit társadalmi úton kell első sorban művelni, minden centralistikus áramlatok daczára...”⁸ – megjelenik az University Extension eszméje. Schneller István akadémikus írja 1890-ben: „az U. E.-t [University Extension] közvetlenül előkészítő sorozatos előadásokkal is találkozunk, hogy nevezetesen Pozsonyban már a 80-as évek elején és ez évben is egyesek vállalkozása útján tartattak ilyen előadások, hogy Baross Gábor által szervezett országos bizottság a gyárimunkásnép számára rendszeresítette a sorozatos előadásokat: utalok arra, hogy az eszmék szolgálatában lelkesen fáradozó kultúrpolitikusunk, ki social-politikai kérdések iránti érdeklődésemet immár majdnem 30 évvel ezelőtt először keltette fel s jelenleg is hazai viszonyainkat illetőleg szívesen támogatott tanácsaival. György Aladár közművelődési csarnokok létesítésével igyekszik Baross Gábor örökét biztosítani s azt nemcsak egyes napokra (ünnep- és vasárnap), hanem a munkások egész életére kihatóan gyümölcsözővé tenni.”⁹

Ugyanezen évben – 1890-ben – *Közművelődésünk és a harmadik egyetem* címen röpiratot tesz közzé Berzeviczy Albert, későbbi vallás- és közoktatásügyi miniszter. A szerző a „közművelődésünk hathatósabb föllendítése céljából, mindenekelőtt egy harmadik egyetemnek a felállítását teszi az egész tanügyi reform élére...” – írja a röpiratra reagálva Török Aurél egyetemi tanár.¹⁰ Berzeviczy a röpiratot kibővíti és 1894-ben könyv formátumban megjeleníti.¹¹ Szükségesnek tartja hangsúlyozni, hogy az „egyetem menjen a néphez” Magyarországon is. Az angol University Extension, mintájára legyen „Népszerű Főiskolai Tanfolyam”.¹² Berzeviczy könyve kapcsán figyelemreméltó gondolatokat írt le a kötet méltatója, a kortárs Waldapfel János: „Valahányszor a paedagógiai theoria embere oly kérdés előtt áll, mely új közművelődési intézmények alkotására vagy szervezésére vonatkozik, és e kérdést az elvek megvilágítása mellett vizsgálni próbálja: mindannyiszor érzi, hogy oly talajon mozog, melyet mindeddig tudományosan alig műveltek, és a melyen az elvszerű, elméletileg szigorú eligazodás helyett még mindig csak a véletlentől vagy localis rugóktól inspirált tapogatódzásokkal elégszik meg az európai tudományosság. Még mindeddig nem létezik az a tudomány, mely a modern közművelődés organismusát egészében áttekintené, elveit kifejtené, határait megállapítaná, megmondaná, hol kezdődik és hol végződik az, a mit közműveltségnek nevezünk, melyek szükségletei, mily viszonyban vannak ezek egymáshoz, melyek az egyik vagy a másik szükséglet prioritásának kritériumai, mi az egyik vagy a másik intézmény osztaléka a közmű-



velődés létrehozásában stb. stb. Még mindig nincs meg az, a mit közművelődés tudományának nevezhetnénk (...) a történeti előmunkálatok, a közművelődési és specialiter az iskolai intézményeknek a közműveltségre való hatására vonatkozó történeti tanulmányok még sokkal fejletlenebbek, mintsem hogy a tudomány ily rendszere egyelőre kellően felépülhessen (...) az egész kultúrára kiterjedő szempontok kell hogy vezessenek (...), azaz kell (...) más európai államok jelenével és múltjával való összehasonlítás, a történeti és statisztikai okulás is.”¹³

Bár a közművelődés fogalmának és tudományos mibenlétének tisztázására nem került sor, a 19. század végén, a 20. század elején számos társadalmi szervezet nevében szerepelt a kifejezés: Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület, 1882, Nyitra; Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület, 1885, Kolozsvár; Dunántúli Közművelődési Egyesület, 1890, Budapest; Délmagyarországi Magyar Közművelődési Egyesület, 1903, Szeged; Alföldi Magyar Közművelődési Egyesület, 1911, Budapest.¹⁴ Az 1908-óta működő Országos Közművelődési Tanács (a népi kalendáriumokra emlékeztetően) *Vasárnapi Könyv* címen – a „köz számára” – hasznos gyakorlati tudnivalókat tartalmazó, ismeretterjesztő képes hetilapot (kiadványokat is) jelentetett meg több évtizeden át. A közművelődés szó megjelenése ellenére a köznapi életben és szóhasználatban mégis a nép művelésére utaló populárisabb népművelés, népművelő, népnevelő kifejezés terjedt el. Folyóirat is indul 1906-ban *Népművelés* (majd *Népművelés*) címen a Franklin-Társulat kiadásában. 1912-ben a folyóirat címet és kiadót változtatott. Néhány évig (1912–1914) Új Élet volt a főcím, a *Népművelés* alcímként szerepelt, az évfolyamjelzés viszont folyamatos maradt. Később *Népművelés* a főcím, és Új Élet alcím került a lapra. A kiadást a Rózsavölgyi és Társa cég végezte, 1918-ig.

A 19–20. század fordulóján az University Extension megjelenése kapcsán egyre gyakoribb a közművelődés önálló részeként megjelenő szabadoktatás/szabadtanítás szóhasználat. A kifejezés nyitottságra utal. Apponyi Albert kultuszminiszter támogatta a szabadoktatást, segített Pécsen, 1907-ben megrendezni a szabadtanítási kongresszust, amelynek eredményétől aztán megijedt. Törvénnyel akarta szabályozni a közművelődést, 1908-ban meg is bízta Jancsó Benedeket, hogy készítse el a tervezetet. A riadalom olyan mértékű volt, hogy az 1920-as évek kultuszminisztere, Klebelsberg Kuno, még 1924-ben is emlegette azt a szélsőséges szabadelvű szellemiséget, amely a konferencián előadást tartó Pikler Gyula és Jászi Oszkár mondanivalóját jellemezte, és amely szerinte nemcsak a forradalmakhoz, de Trianonhoz is hozzájárult.¹⁵

Wlassics Gyula, volt kultuszminiszter 1912-ben a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének közgyűlésén tartott elnöki megnyitó beszédében már részletesebben szól a közművelődésről, annak jelentőségéről. Beszédében kitért az egyén (személy) és a köz szerves kapcsolatára, de megemlíti a mindenkori kultuszminiszter felelősségét is: „mert úgy vagyok meggyőződve, hogy a magyar közművelődés nemzet- és államfenntartó munkájából mindenkinek rendes hatáskörén túl is ki kell vennie részét, de különösen teljes lelkesedéssel, illő elfogulatlansággal és bátor meggyőződéssel kell szolgálnia a közművelődés ügyét annak, kit a sors hosszabb időn át a magyar közművelődési ügyek első hivatalos és felelős munkásává rendelt és a kinek erkölcsi felelőssége is fennáll a nemzet előtt ma is mindazért, a mit a magyar közművelődés hivatalos szolgálatában tett.”¹⁶ Wlassics megpróbálja körvonalazni a közművelődés mibenlétét is. „Sehol még közművelődés naggyá nem lett, mely nem egy népösszesség, egy nemzet erejében bírta forrásait. Nagyszabású közművelődés politikát egy ember, legyen a legmagasabb fokon, legyen a jók legjobbika és bírja a hatalom minden eszközeit, vagy bármely lelkes csoport nem valósíthat meg. A nemzet összereje, összhangzó munkájának gyümölcse lehet ez csak. Azért kell felkarolnunk minden intézményt nemcsak az oktatás és nevelés, hanem az anyagi közművelődés minden ágában is, melylyel hazánk nagyobb vidéki városaiban a közművelődési elemek erejét fokozhatjuk és szaporítjuk (...) Nálunk nagyon uralkodnak a



kizárólagos természetű vélemények és nemcsak a közélet, hanem a közművelődés területén is. Egyszer az egyik jelszó kizárólagosságára esküszünk, másszor a másik jelszó zárja ki amazt. Egyszer az egyik iskolafaj a csodatévő hatalom, másszor a másik. Pedig valamennyi iskolafaj együtt sem elég a nagy feladatok betöltésére, ha ismét kizárólagosan minden eredményt a felnőtt társadalom szenvedőlegesen nyugalommal csak az iskolától vár.” Wlassics a közművelődésről azt tartja, hogy „a szellemi szabadság területe. A kultúra a versenyképesség területe. Itt védővámokat nem lehet felállítani. Itt a szellem ereje meggy hódító útjára. Hatalommá itt csak a műveltség fajsúlya, ereje, mélysége és terjedelme lehet.”¹⁷

A két világháború között: „...hiszek egy hazában... Hiszek Magyarország feltámadásában...”

A dualizmus kor szabadelvű egyetemén tanult, az 1920-as években magát már újkonzervatívnek nevező Klebelsberg Kuno kultúrpolitikájában sajátos népművelés-közművelődés szimbiózis jött létre. A miniszter elutasítja a nép művelésére irányuló 19. század végi és 20. század eleji kultuskormányzati tevékenységet, tudományos (főként társadalmi) ismeretek, különböző ideológiák megismertetésére történő törekvéseket. A plurális szerkezetű szabadtanítás, szabadoktatás helyett, a homogén szerkezetű és tartalmú népművelésre helyezi a hangsúlyt. Centralizált intézményrendszert hoz létre. Megszünteti az Országos Szabadoktatási Tanácsot. 1922-ben létrehozza az Iskolánkívüli Népművelés Országos Bizottságot és hálózatát, a törvényhatósági Népművelési Bizottságokat, amelyek folyóiratokat és kiadványokat jelentetnek meg.

Megmaradhatott az Iskolánkívüli Népművelés Országos Bizottsággal párhuzamosan működő Országos Közművelődési Tanács (OKT) és területi (intézményi) hálózata. Az utóbbi szervezet *Közművelődés* címen – kultuszminisztériumi államtitkár [!], Czákó Elemér szerkesztésében – folyóiratot is indíthatott, 1924-ben. A kiadvány tárgya a nemzeti önismeret, művelődés és tudományos intézmények ismertetése, könyvek és folyóiratok szemlézése, iskolán kívüli népművelés és a határainkon túl lévő magyarság kultúrájáról való tájékoztatás. A folyóirat mindössze egy évet élt, tíz száma jelent meg.

Klebelsberg a közművelődés érvényességi körét hol szűk, máskor tág értelemben szabta meg. Szűken értelmezte, amikor megalakította a magyar kormány által, Károlyi Mihály elkobzott birtokaiból létesített Nemzeti Közművelődési Alapítványt, amely jelentősen közreműködött a népiskolai és egyetemfejlesztési program megvalósításában. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium költségvetésének tárgyalásakor, 1925. november 25-én, a Nemzetgyűlés előtt tartott beszédében viszont a kulturális élet valamennyi területét és ágazatát a fogalom alá rendelte.¹⁸ A kultúrpolitika kettős mércéjét jelzi az is, hogy Klebelsberg 1924-ben nem a kormányzat által működtetett Iskolánkívüli Népművelés Országos Bizottság, hanem a liberális színezetű Országos Közművelődési Tanács előtt jelentette be az iskolán kívüli népművelési törvény megalkotásának szükségességét.¹⁹ Négy évvel később, 1928-ban a III. Egyetemes Tanügyi Kongresszuson ismét elhangzott a törvényalkotás szükségessége. A kongresszuson folyó parttalanává vált vita okán azonban most sem került a parlament napirendjére. A törvény megalkotására még fél évszázadig, 1976-ig várni kellett.²⁰

Hóman Bálint kultuszminisztert is foglalkoztatta a törvényhozás. Figyelme azonban a közművelődés komplexitásának, plurális szerkezetének törvényi szabályozására törekvése helyett, az egységes nemzetnevelés megteremtésének irányába fordult. A Képviselőház 1933. május 31-i ülésén tartott beszédében a következőket mondta: „A nemzetnevelés problémáját

taglalva, úgy látom, hogy a XIX. század specializáló irányával szemben korunk feladata a nemzeti élet szintézisének megteremtése. Minden értéket egységbe kell foglalnunk, de ez a szintézis nem formalisztikával, nem szabályokkal, hanem csak szelekcióval és neveléssel történhetik.”²¹



Az 1945 utáni egy-két év: „Virágozzék minden virág!” – „...Holnapra megforgatjuk az egész világot!”

Az 1940-es évek első felében a közművelődés szó nem lelhető fel a napilapok és folyóiratok hasábjain. Megjelentek és szaporodtak azonban a világháborút lezáró évtized második felében a 'szabad' jelzővel ellátott elnevezések. A koalíciós kormányba a Nemzeti Parasztpárt által delegált Keresztury Dezső vallás és közoktatásügyi miniszter 1945–1947-ben támogatta a debreceni egyetemi professzor, Karácsony Sándor törekvését, akinek nevéhez kötődik a szabadművelődés: vagyis a demokrácia, a központilag diktált „iskolán kívüli népművelés” megszüntetése.²² Megalakult az Országos Szabadművelődési Tanács. A Tanács szakmai folyóirata Karácsony Sándor főszerkesztésében, 1947. január és 1948. október között *Új Szántás* címen jelent meg. Helyi szinteken is megszerveződtek a viszonylag autonóm módon működő Szabadművelődési Tanácsok, amelyek szakmai kiadványokat adtak ki.²³



Rákosi Mátyás Kulturház (eredetileg OTI Kulturház, ma: József Attila Művelődési Központ). Budapest, XIII. József Attila tér. Forrás: Magyar Rendőr, 1953.



A Kereszturyt váltó, a kommunistákkal erősen szimpatizáló Ortutay Gyula, az „alulról kell építkezni” gyakorlat és a „virágozzék minden virág” szemlélet jegyében, jelentős előnyöket biztosított a szovjet hadsereg által megszállt, Magyarországon mindinkább teret nyelő kommunista eszméáramlatnak.²⁴ Az irányzat orgánuma a 'szabad' előtaggal illetett, 1945 márciusától megjelenő, *Szabad Nép* címen kiadott politikai napilap, amely az 1956-os forradalom leverését követően a *Népszabadság* nevet vette fel. Az elnevezés túlélte az 1989/90-ik évben bekövetkezett rendszerváltást. A napilap utolsó száma 2016 októberében jelent meg. „Holnapra megforgatjuk az egész világot” – skandálta hittel és lelkesedéssel Magyarország fiatal nemzedékének radikális csoportja. A fiatalok őszinte tenni akarása azonban becsatornázódott a Magyar Kommunista Párt/Magyar Dolgozók Pártja (MKP/MDP) teljhatalomra törő törekvéseibe. A kormányra került MDP uralta Országgyűlés 1949-ben az alkotmányban rögzítette a kultúra szocialista jellegét.

Az új világ megteremtéséhez azonban elengedhetetlenül szükségessé vált a magyar nép (át)nevelése. A kultúrpolitikai törekvés nem új: Klebelsberg is úgy vélte, hogy „a politikai demokrácia nem lehet üdvös egy nemzetre akkor, ha a kultúr-demokrácia nem készíti elő. Csak



Bartók Béla Kultúrház, Sztálinváros
(ma: Színház és Művészetek Háza, Dunaújváros).
Gallai Sándor felvétele, 1953.



olyan nemzetnek a tömegei dönthetnek öntudatosan sorsukról, amelyeknek megvan ehhez az intelligenciájuk.”²⁵ A kultuszminiszter szerint a régi passzív, negatív és destruktív magyar típusok helyett az aktív, pozitív és produktív ember kialakítására kell törekedni.²⁶ Vagyis céltudatos tevékenységgel lehet (demokráciára, szocialistává) „érlelni” a népet.

A nép (át)nevelésre vállalkozott a kommunista Révai József is, aki 1949 és 1953 között a kultúra teljhatalmú diktátoraként, az MDP KV titkáraként, egyben népművelési miniszterként meghirdette a – „tartalmában szocialista, formájában népies” – populáris kulturális forradalmi programot. A nép átnevelését szolgáló eszközzé lett: a látványos tömegrendezvények szervezése, szocialista embertípus kialakítását és az új erkölcs megteremtését előmozdítani hivatott számos népies alkotás és program (különös tekintettel a filmművészetre), az egyénre gyakorolt „intenzív nevelési módszer”, a gunyoros hangvételű, agitáció: a „csaszuska”.²⁷

Az (át)nevelés fontos alapintézményei, helyi bázisai a népművelő/népnevelő által igazgatott, kisebb településeken kocsmákból átalakított – Kodály Zoltán tiltakozása ellenére – kultúrotthonoknak nevezett intézmények lettek.²⁸ A társadalmi szerkezet drasztikus, szovjet típusú át(de)formálása, az államosítások, kitelepítések, internálások, vagyonelkobzások, koncepciók perek, a kultúra propagandisztikus szintre süllyesztésének következménye pedig az 1956 októberében kirobbant forradalom.

A Kádár-korszak: „Aki nincs ellenünk, az velünk van.” – „három T”

A forradalmat a szovjet Vörös Hadsereg kíméletlenül leverte. Hatalomra került Kádár János, és kezdetét vette az 1989-ig nevét viselő korszak. A rezsim első másfél évtizedében megmaradtak, sőt gyarapodtak a ’nép’ előtaggal kezdődő szavak: népköztársaság, néphatalom, népakarat, népbíróság, néphadsereg, népi ellenőrzés, népi ünnepély, népuralom, népgazdaság. Megmaradt a népművelés kifejezés is, hiszen a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) 1958-ban elfogadott új kultúrpolitikai határozata továbbra is fontosnak tartotta a nép nevelését, mert annak elhanyagolásában látta a forradalom kitörésének egyik okát. A kommunista párt ragaszkodott a kulturális forradalom folytatásához, de már „tartalmában szocialista, formájában realista” tematikával. Gyakorolták a szubjektív megítélésnek kitétt, megengedő liberalizmust és az egyoldalú, így bármikor visszavonható tolerancia alapján álló, nem pedig a szellemi partnerek autonómiájának, szabadságának elismerésén nyugvó „kontúrталanságot” biztosító „három T”-elvé: támogatás, tűrés, tiltás. A nemzetközi feltételrendszer közegében a tiltás egyszerre volt hivatva a kulturális folyamatok „kézben tartásának” demonstrálására, s ezzel paradox módon, éppen a legnagyobb szabadságfok biztosítására, de egyben a fennmaradt politikai ortodoxiak követelményrendszerének érvényesítésére is.²⁹ A kormány az 1956-os forradalomban aktív részt vállaló, „bűnös” Népművészeti Intézet helyett létrehozta a Népművelési Intézetet. Az 1960-as években meghirdeti a népművelés alapintézményének tartott kultúrház építési programot. A korszak szemléletére jellemzően, néhány központilag megrendelt típusúterv alapján – továbbra is tömegrendezvényekben gondolkodó szemlélettel – számos, csupán nagyteremmel rendelkező intézmény épült az országban.³⁰ Az 1960-as években a Népművelési Intézet szaklapot alapított. A *Népművelési Értesítő* című folyóirat azonban az 1970-es évek közepén megszűnt. Megmaradt viszont az 1954-től havonta megjelenő szakmai folyóirat, a *Népművelés*, amelyet 1989-ig, a rendszerváltásig adtak ki.

Az 1950-es évek, „fényes szelek” radikális baloldali generációját, a ’68-as nemzedék új baloldali, sőt jobboldali (lásd a szegedi CPG együttest) radikalizmusa követte. Gyarapodtak az alulról induló, spontán kezdeményezések (különösen a beat-zenekarok köré szerveződő



rajongók táborai, az ifjúsági klubok, amatőr alternatív művészek és művészeti csoportok tevékenysége). A jelenségek arra készítetik a hatalom kultúrpolitikáját, hogy – hasonlóan, mint az 1950-es években – megpróbálja azokat saját rendszerébe bevonni, integrálni.³¹



Az MSZMP Központi Bizottsága 1974. március 19–20-i ülésén úgy döntött, hogy bevezeti a szocialista közművelődés fogalmát. Az állampárt ideológusai, az értelmiség meghatározó személyiségei is egyetértettek a népművelésről közművelődésre váltással. Számos kiadvány és sok jeles (felsorolva is terjedelmes helyet elfoglaló) személyiség által jegyzett tanulmány jelent meg ebben az időszakban. A szerzők támogatták a kommunista párt kultúrpolitikájában jelentkező „változást”.³² A népművelést közművelődésre cserélő kultúrpolitika ugyanis azt sejtette, hogy megszűnik a nép „felülről” történő művelése, helyette a köz „alulról” történő kezdeményezése lesz a meghatározó, s a központi irányítás helyett a decentralizáció válik majd döntő tényezővé. Hermann István filozófus és a közművelődés értelmezésével megbízott munkacsoportja azonban nyíltan megfogalmazta – ezzel szűk ideológiai keretek között



Kulturház, Öskü.
Kotnyek Antal felvétele, 1959.



tartotta/szorította a gondolkodást és a működtetést –, hogy a szocialista „közművelődés [nem más, mint] a különböző irányú társadalmi szükségletek fejlődése folytán, a kulturális forradalom kiteljesedése.” Vagyis továbbra is napirenden maradt a nép szocialista (át)nevelése, csak más szerkezetben és módon.³³ A definíció szerint: „a szocialista közművelődés a jelenlegi társadalmi, politikai és kulturális viszonyaink között kialakuló, a meglévő művelődési igényszintekre épülő, a szocialista társadalom fejlődésének érdekeit, a kulturális forradalom és az egyén önkifejtését egyszerre szolgáló iskola melletti és iskolán, valamint szakképzésen túli, önkéntességet és tudatosságot feltételező, állandó, nevelő, művelő, személyiségformáló tevékenység, amely a társadalom tagjai részéről a társadalom tárgyiasodott tudásának megszerzésére és saját személyiségük (képeségeik, tulajdonságaik) sokrétű kiteljesítésére irányul.”³⁴

A kormányzat és az uralkodó ideológia által jóváhagyott populista szocialista (átnevelő) közművelődés, állami szintű megvalósításához (anyagi feltételeket is biztosító) törvényre volt szükség. A közművelődésről szóló 1976. évi V. törvényt, Pozsgay Imre kulturális miniszter előterjesztésében, 1976 októberében elfogadta az országgyűlés. (Érdekesség, hogy az 1976-ban megjelent *Kulturális intézmények és szervezetek Magyarországon* című lexikonban a közművelődés szó még csak fejezetcímként, és nem címszóként szerepel.³⁵) A törvény jellegzetessége volt, hogy a szocializmust, a szocialista emberideált helyezte a középpontba, ennek megfelelően a közművelődést is ennek az eszmének a szolgálatába állította. Tartalma általános jellegű, nem tért ki több lényeges kérdésre, mint például a kulturális javak védetté nyilvánítására, a könyvtár szerepére, a régészeti védelemre vagy a muzeális intézmények feladatára. Foglalkozott az oktatási, közművelődési intézményekkel és a közművelődés irányításával. A kultúrpolitika irányítójaként egyértelműen és kizárólagosan az államot határozta meg.

Az MSZMP KB közművelődési határozata és a törvény megjelenése maga után vonta új szervezetek megalakítását, a meglévők elnevezéseinek megváltoztatását. A kultúrházak művelődési otthonok/házak/központok lettek. 1974-ben létrejön az Országos Közművelődési Alap. A Népművelési Intézet közművelődési folyóirataként megjelenik a *Kultúra és Közösség*, amely a rendszerváltás után, egymást váltó kiadók segítségével, napjainkban is él. A törvény szellemében átalakul a Népművelési Intézet léte és elnevezése is. Az Intézetből 1980-ban kivált a Művelődéskutató Osztály, amely önálló Művelődéskutató Intézetté alakult, majd 1986-ban a Művelődéskutató Intézet és a Népművelési Intézet összevonásával létrejött az Országos Közművelődési Központ. Megalakul az Országos Közművelődési Tanács, helyi szinten létrejönnek a Közművelődési Bizottságok, a főhatóságnál a Közművelődési Főosztály mellett, Közművelődési Koordinációs Titkárságot is felállítanak, amely háttérintézményeként szolgálja az Országos Közművelődési Tanácsot, megalapította és gondozta a Belföldi Közművelődési Ösztöndíjat. A szakmai munkákat megjelentető Népművelési Propaganda Iroda pedig felvette a Múzsák Közművelődési Kiadó elnevezést, amely a rendszerváltás után Vita Kiadó néven rövid ideig még működött.

A szocialista közművelődés kapcsán az 1980-as évektől a szocialista jelző egyre több kérdést fogalmazott meg. Például: mit jelent a szocialista életmód? Mit tartalmaz a szocialista szórakoztatás és a szocialista módon való szórakozás? Mit tartalmaz a szocialista életmód? Mitől szocialista egy közösség, brigád? A kérdésekre nem érkeztek elfogadható magyarázatok.

Az 1960-as évektől bontakozott ki a közművelődési szakemberképzés új struktúrája is. A Durkó Máttyás által elindított szakemberképzés Magyarországon a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen, 1956 végén kezdődött, majd az 1960-as évektől valamennyi tanítóképzőben és tanárképző főiskolán, valamint Budapesten az Eötvös Loránd Tudományegyetem is létjogosultságot nyert. Durkó nemcsak megalapította és bevezette a felnőttkori tanu-



lással és közművelődéssel foglalkozó szakemberek képzését, hanem az 1968-ban megjelent *Felnőttnevelés és népművelés* című könyvével lerakta az andragógia diszciplína alapjait is.³⁶ A képzés kulturálpolitikai elvárások/kényszerek, mennyiségi szemlélet miatt, a tudományos ki-munkálatlanság és valóságos innováció hiányában azonban túlélésre törekedett. „Megújulásait” jelzik az oklevélben beírt, végzettséget igazoló elnevezések: népművelő, közművelődési és népművelési előadó, majd a rendszerváltás (1989/90) után művelődésszervező, művelődési (kulturális) menedzser.³⁷ 2006 után a felsőoktatásban bevezetett bolognai szerkezetben a rövid életet megélt andragógus BA képzést – amelynek egyik szakiránya volt a művelődésszervező – felváltotta a közösségszervező szak.

Rendszerváltás: „Valami ismeretlen felé, elébe – sodródunk vagy törekszünk?”³⁸

Az 1989/90-es rendszerváltozást követő évtizedekben jelentős átalakulásokra került sor. Ezek között az egyik legfontosabb a Magyar Bálint művelődési és közoktatási miniszteri időszakában elfogadott, a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény volt, amely hatályon kívül helyezte az 1976. évi V. törvényt. Az országgyűlés tisztázta az állam és a közművelődés viszonyát, meghatározta az állam és az önkormányzatok felelősségvállalásának mértékét és a közművelődési intézmények tulajdonát, tulajdonosait. Konkrét célokat írt elő, kitért a civil szféra fontosságára, szerepvállalására. Megfogalmazta az egyének és közösségek művelődéshez való jogát, fontos célja volt továbbá a pénzforrások arányos elosztásának meghatározása.

Mindeközben azonban észrevehetően csökkent a 'közművelődés' kifejezés gyakorisága a folyóiratokban és napilapokban, egyre ritkábban, vagy igencsak ellentmondásosan fordult elő a kulturálpolitikai narratívákban és a mindennapi gyakorlatban. A 'köz' előtag helyett, előtérbe kerülnek a 'magyar' és a 'nemzeti' jelzők. (Magyar Művészeti Akadémia, Nemzeti Kulturális Alap, Nemzeti Filmalap, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Nemzeti Dohánybolt stb.) Az Országos Közművelődési Központ nevéből 1992-ben kikerült a közművelődés szó, átalakult Magyar Művelődési Intézet, amely 2008-ban Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus, 2013-ban pedig Nemzeti Művelődési Intézet lett. A közművelődési központok helyett létrejöttek az úgynevezett kulturális központok, amelyek tevékenységei és feladatai települési, kerületi szintű biztosítása mellett több egymással határos járásra, egy vagy több megyére terjednek ki. A Nemzeti Művelődési Intézet 2016-ban jogutód nélkül megszűnt, pontosabban átkerült az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Kft., azaz a Lakitelken működő népfőiskolai alapítvány tulajdonába, ahol 2018-ban lerakták a Művelődési Intézet alapkövét. Az intézet létesítésének alapvető feladata a közösségi művelődés jelen folyamatainak kutatása és szakmai utánpótlásának biztosítása.³⁹

Sokat alakult a közművelődés struktúrája. Jelentős mértékben szaporodtak a tömegeket megmozgató – többnyire a „panem et circenses”-re emlékeztető –, ugyanakkor egyénre irányuló, szolgáltató rendezvények, mint pl. a pálinkákat, borokat, söröket népszerűsítő, a különféle ételek készítését propagáló gasztronómiai fesztiválok. Gyarapodnak a látványos népszórakozatok események: falunapok, sátoros ünnepek, hagyományőrző játékok, könnyűzenei koncertek, tömegfutó programok, a különböző fantáziánéven futó, ilyen-olyan „kutatók”, „könyvtárak”, „fürdők”, „múzeumok”, „templomok”, „színházak”, „kávéházak”, „modern gyárak” stb. éjszakái.

Változott a közművelődés tudományos kutatása is. A szaktárca utoljára 1996-ban mintegy 20 millió forinttal támogatta az MTA Szociológiai Kutatóintézet által vezetett *Magyar-*



ország kulturális állapota című, országos kiterjedésű tudományos kutatást. A rendszerváltás utáni években fontos célként megfogalmazott és szorgalmazott élethosszig tartó tanulás (lifelong learning) a 2010-es évtizedben már alig-alig kerül említésre. Jelenleg csupán néhány helyi felmérés és PhD értekezés tárgyát képezi közművelődési téma. A Lakitelek Népfőiskola koordinálásával szerveződnek Kárpát-medencei magyar értékeket feltáró kollégiumok, amelyek Kárpátalján, Erdélyben, a csángók között, a Délvidéken, a Felvidéken, az Órvidéken és a Muravidéken végeznek kutatásokat. A szakmai publikációk megjelenéséhez az NMI Művelődési Intézet interdiszciplináris online folyóirata, a *Kulturális Szemle*, a negyedévenként megjelenő *Kultúra és Közösség* periodika, valamint egy-két vidéki orgánium (*Debreceni Szemle*, *Zempléni Múzsza*) nyújt felületet.

Jegyzetek

- 1 Vö.: Dáné Tibor Kálmán: Hét évtized a közművelődés szolgálatában. = Művelődés. Közművelődési havilap, 2017. 4. szám. Melléklet, 7. o.; T. Kiss Tamás: Adalékok a közművelődés „élettrajzához” és annak hátteréhez. = Debreceni Szemle, 2018. 3. szám, 300–310. o.
- 2 Benkóczy Emil: Pyrker első magyar tanítóképzője. Az Egri Érseki r. k. Tanítóképző centenáriuma. Adatok a magyar tanítóképzés történetéhez. Egri Érseki Líceumi Könyvnyomda, Eger, 1928. 17. o.
- 3 Báró Eötvös József beszédei a népiskolai törvényjavaslatról és az elemi oktatásról. In: T. Kiss Tamás: A magyarországi kulturális minisztériumokról (1867–1993). Eötvös Alapítvány – Villányi úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány, Budapest, 1993. 155. o.
- 4 B. Eötvös József: Emlék- és ünnepi beszédei. Második bővített kiadás. Kiadja Ráth Mór, Budapest, 1886. 111, 124, 262, 319, 382. o.
- 5 Kornis Gyula: A magyar közoktatásügy. Magyarok a kultúráért. Szerkesztette: Dr. Lukács György nyug. miniszter, orsz. képviselő. Magyar–Francia Kultúrliga, Budapest, 1929. 222. o.
- 6 Trefort Ágoston beszéde a közoktatásunk teendőiről. In: T. Kiss Tamás: A magyarországi kulturális minisztériumokról, i. m. 193. o.
- 7 Gróf Csáky Albin programbeszéde. In: T. Kiss Tamás: A magyarországi kulturális minisztériumokról, i. m. 199. o.
- 8 Schneller István: Pedagógiai dolgozatok. Első kötet. Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. Udvari Könyvnyomdája, Budapest, 1890. 273. o.
- 9 Uo. 273–274. o.
- 10 Dr. Török Aurél: Közművelődésünk és a harmadik egyetem. Országgyűlési Értesítő Kő- és Könyvnyomdája Részv.társ., Budapest, 1890. 5. o.
- 11 Dr. Berzeviczy Albert: Közművelődésünk és a harmadik egyetem. Singer és Wolfner kiadása, Budapest, 1894.
- 12 Felkai László: Berzeviczy Albert, a művelődéspolitikus. = Magyar Pedagógia, 1998. 1. szám, 32. o.
- 13 Waldapfer János: Közművelődésünk és a harmadik egyetem. Dr. Berzeviczy Albert könyve = Magyar Pedagógia, 1894. 508. o.
- 14 Bajza József: Magyarország tudományos és irodalmi társulatai. = Közművelődés, 1924. 415. o.
- 15 Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926. Athenaeum, Budapest, 1927. 52. o.
- 16 Báró Wlassics Gyula elnöki megnyitó beszéde. In: T. Kiss Tamás: A magyarországi kulturális minisztériumokról, i. m. 203. o.
- 17 Uo. 204–205. o.
- 18 Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926, i. m. 537–555. o.
- 19 Klebelsberg Kuno kultuszminiszter törvény-tervezete az iskolán kívüli népművelésről. Az Országos Közművelődési Tanács közgyűlése. = Közművelődés, 1924. 144–148. o.
- 20 T. Kiss Tamás: A felnőttoktatás törvénybe foglalásának kísérleteiről, a közművelődési törvény megalkotásáig. In: Művelődéstörténet. Tanulmányok és kronológia a magyar nép művelődésének, életmódjának és mentalitásának történetéből. II. Szerkesztette: Gelencsér Katalin. Magyar Művelődési Intézet – Mikszáth Kiadó, Budapest, 703–723. o.
- 21 Hóman Bálint: Művelődéspolitikai. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1938. 103. o.
- 22 Vö.: A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata. Szerkesztette: Brezsnay László. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 183–247. o. (Karácsony Sándor és korszaka a debreceni egyetemen)
- 23 Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez (1945–1949). Összeállította és a bevezetőt írta: Dancs István-né. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.



24 Vö.: Ortutay Gyula: Művelődés és politika. Tanulmányok, beszédek, jegyzetek. Hungária Könyvkiadó, Budapest, 1949.

25 Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslati 1916–1926, i. m. 365. o.



26 Klebelsberg Kuno: Reálpolitika és neonacionalizmus. = Pesti Napló, 1928. január 8.

27 Vö.: Bolvári-Takács Gábor: A művészet megszélesítése. Folyamatok és fordulatok a művészetpolitikában, 1948–1956. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011.



28 Vö.: Halász Csilla: A nép művelése. Agitáció és propaganda a népművelésben a Rákosi-rendszer idején. MNL Pest Megyei Levéltár, Budapest, 2013.

29 T. Kiss Tamás: Fordulatok-folyamatok. Fejezetek a magyar kormányok kultúrpolitikáiról 1867–2000. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2002. 63. o.; Eörsi László: Ideológiai pragmatizmus és (Ön)cenzúra. A három „T” kultúrpolitikája. = Világosság, 2008. 11–12. szám, 73–96. o.

30 T. Kiss Tamás: A népnevelőtől a kulturális menedzserig. Fejezetek a népművelőképzés fejlődéstörténetéből. Német Népfióiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000. 67. o.

31 T. Kiss Tamás: A népnevelőtől a kulturális menedzserig, i. m.

32 A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai. Válogatott dokumentumok gyűjteménye. Szerkesztette: Herczeg Ferenc, Villangó István. Országos Közművelődési Tanács, Budapest, 1976; Közművelődési kézikönyv. Szerkesztette: Füleki József, Herczeg Ferenc. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977.

33 A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai, i. m. 66. o.

34 Uo. 71. o.

35 Kulturális intézmények és szervezetek Magyarországon. Lexikon. Főszerkesztő: Bíró Vera. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976. 176. o.

36 Vö.: T. Kiss Tamás – Tibori Tímea: Az önépítés útjai. Durkó Mátyás munkássága. Belvedere Kiadó, Szeged, 2015.

37 T. Kiss Tamás: Türelés, alkalmazkodás és/vagy innováció. Egy felsőoktatási szakemberképzés kimunkáltságának kényszereiről, ellentmondásairól és lehetőségeiről. = Kultúra és Közösség, 2009. 2. szám, 7–19. o.

38 Petri György: Valami ismeretlen című versének kezdő sorai.

39 Letették az NMI Művelődési Intézet épületének alapkövét Lakiteleken = <https://www.sonline.hu/.../letettek-az-nmi...> [Letétve: 2018.10.16.]



MÁVAG-kultúrház,
büfé.
Budapest, VIII.
Golgota utca.
Bauer Sándor
felvétele, 1961.



Ohmann Béla *Szüret* című díszkút-szobra
Kazincbarcikán, az Egressy úton.
Lechner Nonprofit Kft.
Dokumentációs Központ fotótár,
1966.